INGLIZ VA O‘ZBEK ADABIYOTIDA YAXShILIK VA YOVUZLIK ARXETIPLARINING BADIIY TALQINI

Murodova Sarvigul Komil qizi – *mustaqil tadqiqotchi*
sarvigulmurodova218@gmail.com
Buxoro davlat universiteti

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ АРХЕТИПОВ ДОБРА И ЗЛА В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Муродова Сарвигуль Комиловна – *самостоятельный соискатель*
Бухарский государственный университет

LITERARY REPRESENTATION OF THE ARCHETYPES OF GOOD AND EVIL IN ENGLISH AND UZBEK LITERATURE

Murodova Sarvigul Komilovna – *independent researcher*
Bukhara state university

Tayanch so‘zlar: arxetip, yaxshilik, yovuzlik, soya, ingliz adabiyoti, o‘zbek adabiyoti, folklor, qiyosiy tahlil, obraz, antagonist.

Rezyume. Maqolada ingliz va o‘zbek adabiyotida yaxshilik va yovuzlik arxetiplarining badiiy talqini qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda arxetiplarning folkloriy ildizlari, obrazlar tizimidagi funksiyasi va yozma adabiyotdagi transformatsiyasi o‘rganiladi. Yaxshilik va yovuzlikning universal arxetipik xususiyatlari bilan bir qatorda, ularning milliy-madaniy talqini ham aniqlanadi. Tadqiqot natijalari mazkur arxetiplarning folklorda aniq oppozitsiya, zamonaviy adabiyotda esa murakkab psixologik va axloqiy konflikt shaklida namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

Ключевые слова: архетип, добро, зло, тень, английская литература, узбекская литература, фольклор, сравнительный анализ, образ, антагонист.

Резюме. В статье в сравнительно-типологическом аспекте исследуется художественная интерпретация архетипов добра и зла в английской и узбекской литературе. Рассматриваются фольклорные истоки архетипов, их функции в системе образов и трансформация в письменной литературе. Выявляются как универсальные, так и национально-культурные особенности их художественного воплощения. Установлено, что в фольклоре добро и зло преимущественно представлены как четкая оппозиция, тогда как в современной литературе они приобретают более сложный психологический и нравственный характер.

Key words: archetype, good, evil, shadow, English literature, Uzbek literature, folklore, comparative analysis, character, antagonist.

Summary. The article examines the artistic interpretation of the archetypes of good and evil in English and Uzbek literature from a comparative-typological perspective. It focuses on their folklore origins, functions within the system of characters, and transformation in written literature. The study identifies both universal and national-cultural features of these archetypes. The results demonstrate that good and evil are mainly represented as a clear opposition in folklore, while modern literature presents them as more complex psychological and moral conflicts.

Kirish. Yaxshilik va yovuzlik insoniyat badiiy tafakkurida qadimdan mavjud bo‘lgan universal tushunchalardir. Ular mif, folklor va yozma adabiyotda turli obraz hamda syujetlar orqali ifodalanib, insonning axloqiy qarashlarini aks ettiradi. Shu jihatdan mazkur tushunchalarni arxetipologik yondashuv asosida o‘rganish ularning turli milliy adabiy an’analardagi umumiy va o‘ziga xos jihatlarini aniqlash imkonini beradi

Arxetip nazariyasi badiiy obrazlarning takrorlanuvchi va universal modellarini o‘rganishga xizmat qiladi. M.S.Ahunjanova va Z.Botirova arxetiplarni insoniyatning umumiy tajribasi bilan bog‘liq barqaror obraz va ramzlar sifatida talqin qiladi [1]. Shu nuqtayi nazardan, qahramon va antagonist, yaxshilik va yovuzlik kabi qarama-qarshiliklarni muayyan arxetipik modellar doirasida tahlil qilish mumkin.

O‘zbek folklorida yaxshilik va yovuzlik ko‘pincha mifologik obrazlar orqali ifodalanadi. M.A.Kuchiboyev o‘zbek xalq ertaklaridagi dev, jin, arvoh, farishta va pari kabi obrazlarning ezgulik va yovuzlik bilan bog‘liq semantik xususiyatlarini tahlil qiladi [2]. Bu obrazlar folklordagi axloqiy qarama-qarshilikning an’anaviy modelini namoyon etadi.

Ingliz va o‘zbek folkloridagi obrazlarning farqli talqinini bo‘ri obrazi misolida ham kuzatish mumkin. N.Teshaboyeva tadqiqotida bo‘rining ikki folklor an’anasidagi funksional xususiyatlari qiyoslanib, uning antagonistlik, xavf va kuch bilan bog‘liq jihatlari bilan bir qatorda milliy talqinidagi farqlar ham ko‘rsatiladi [3].

Shundan kelib chiqib, maqolaning maqsadi ingliz va o‘zbek adabiyotida yaxshilik va yovuzlik arxetiplarining badiiy talqinini qiyosiy-tipologik jihatdan aniqlashdan iborat. Tadqiqotda arxetipologik, qiyosiy-tipologik va funksional tahlil metodlaridan foydalaniladi. Masalaning keyingi tahlilida folkloriy arxetiplarning yozma adabiyotdagi transformatsiyasiga asosiy e’tibor qaratiladi.

Tahlil va natijalar. Ingliz va o‘zbek adabiyotida yaxshilik va yovuzlik arxetiplarini qiyoslash, avvalo, ularning folklordagi dastlabki shakllaridan boshlanadi. Folkloriy tafakkurda mazkur ikki tushuncha odatda bir-biriga qarama-qarshi kuchlar sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq yozma adabiyotga o‘tilishi bilan ularning chegaralari murakkablashib, yovuzlik tashqi kuchdan insonning ichki ruhiy holatiga ham ko‘chadi.

Jung nazariyasida arxetiplar insoniyatning umumiy psixik tajribasi bilan bog‘liq bo‘lgan barqaror modellar sifatida qaraladi. Ayniqsa, Soya (Shadow) arxetipi shaxsning anglanmagan, rad etilgan yoki bostirilgan jihatlarini ifodalashi bilan ajralib turadi. Shu sababli adabiy asarlarda yovuz obraz faqat qahramonga qarshi turgan tashqi kuch emas, balki qahramonning ichki ziddiyatlarini aks ettiruvchi badiiy vosita sifatida ham namoyon bo‘lishi mumkin [4].

O‘zbek xalq ertaklarida esa yovuzlik ko‘proq tashqi obraz orqali ifodalanadi. Dev, jin, arvoh singari obrazlar tartibsizlik va xavfni, farishta va pari kabi obrazlar esa ezgulik va ma’naviy yo‘nalishni bildiradi. Bunday modelda qahramonning vazifasi yovuz kuchni yengish orqali adolat va tartibni tiklashdan iborat bo‘ladi. Demak, folklorda yaxshilik va yovuzlikning qarama-qarshiligi nafaqat syujet konfliktini, balki muayyan axloqiy mezonni ham belgilaydi.

Ingliz adabiyotida ushbu modelning murakkablashgan ko‘rinishini William Shakespeare’ning “Macbeth” tragediyasida kuzatish mumkin. Asar boshida yovuzlik g‘ayritabiiy kuchlar − uch jodugar bashorati orqali tashqi shaklda namoyon bo‘ladi. Biroq voqealar rivoji davomida Macbethning taqdirni kutib o‘tiruvchi qahramondan hokimiyat uchun qotillikka boradigan shaxsga aylanishi yovuzlikning ichki ildizlarini ochadi. Folger Shakespeare Library ma’lumotlariga ko‘ra, tragediyaning markaziy masalalaridan biri Macbethning jodugarlar bashoratiga berilishi yoki uning shaxsiy ambitsiyasi ta’sirida jinoyatga yuz tutishi bilan bog‘liq[5].

Shu jihatdan Macbeth obrazida “yovuz” va “qahramon” kategoriyalari o‘rtasidagi chegara bir yo‘nalishli emas. U dastlab jasur jangchi sifatida tasvirlansa, hokimiyatga bo‘lgan istak uning axloqiy tanlovlarini o‘zgartiradi. Natijada yovuzlik tayyor xarakter belgisi sifatida emas, balki insonning tanlovi va ichki istaklari orqali shakllanuvchi jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jihat folklordagi tashqi antagonist modelidan yozma adabiyotdagi psixologik modelga o‘tishni ko‘rsatadi.

Arxetiplarning yozma adabiyotdagi transformatsiyasi o‘zbek nasrida ham kuzatiladi. S.Malikova Shukur Xolmirzayev hikoyalaridagi “chol” va “kampir” obrazlarini xalq ertaklaridagi arxetipik obrazlar bilan qiyoslab, ularning realistik asarlardagi funksiyasini aniqlagan. Tadqiqotda “Qariya”, “Tabassum”, “Qaytish”, “Odam” kabi hikoyalardagi keksa obrazlarning folkloriy model bilan aloqasi ko‘rsatiladi [6].

Mazkur kuzatish arxetipning yozma adabiyotda aynan takrorlanmasligini, balki badiiy transformatsiyaga uchrashini ko‘rsatadi. Folklordagi dono qariya muayyan vaziyatda qahramonga yordam beruvchi yoki yo‘l ko‘rsatuvchi obraz bo‘lsa, realistik nasrda keksa inson obrazi hayotiy tajriba, xotira, avlodlar o‘rtasidagi munosabat va insoniy qadriyatlarni ifodalashi mumkin. Shunday qilib, arxetipning tashqi ko‘rinishi o‘zgargan holda, uning semantik yadrosi saqlanib qoladi.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida esa yaxshilik va yovuzlikning chegaralari yanada murakkablashadi. Nazar Eshonqulning “Maymun yetaklagan odam” asariga bag‘ishlangan tadqiqotda qahramonning bir vaqtning o‘zida ham jabrdiyda, ham tarixiy jarayon ishtirokchisi sifatida namoyon bo‘lishi ta’kidlanadi. Tadqiqotda asar axloqiy aniqlikning yo‘qolishi va tarixiy tajriba natijasida “yaxshi” hamda “yomon”ni aniq ajratish imkoniyatining zaiflashuvi bilan bog‘lanadi [7].

Bu holat arxetipning zamonaviy talqinidagi muhim o‘zgarishni ko‘rsatadi. An’anaviy folklorda qahramon va yovuz kuch o‘rtasidagi farq ancha ravshan bo‘lsa, zamonaviy nasrda bir personajning o‘zida qarama-qarshi axloqiy xususiyatlar mujassamlashishi mumkin. Natijada yovuzlik alohida antagonistga tegishli xususiyat emas, balki insonning tarix, jamiyat va o‘z tanlovlari bilan munosabatida yuzaga keladigan murakkab holat sifatida talqin qilinadi.

Shunday qilib, ingliz va o‘zbek adabiyoti materiallari asosidagi tahlil yaxshilik va yovuzlik arxetiplarining uch bosqichli badiiy harakatini ko‘rsatadi: folklorda − tashqi va aniq qarama-qarshilik, klassik adabiyotda − individual axloqiy tanlov, zamonaviy nasrda esa − ichki psixologik va tarixiy ziddiyat. Bu jarayonda arxetip yo‘qolmaydi, balki yangi badiiy sharoitga moslashadi.

Qiyosiy jihatdan qaralganda, ingliz va o‘zbek adabiyotidagi farq arxetiplarning mavjud yoki mavjud emasligida emas, balki ularning konkret badiiy funksiyasida namoyon bo‘ladi. O‘zbek folklorida ezgulik ko‘pincha jamoaviy adolat, ma’naviy tartib va an’anaviy qadriyatlarni himoya qilish bilan bog‘lansa, ingliz adabiyotining ayrim klassik namunalarida yovuzlikning individual psixologik sabablari chuqurroq ochiladi. Zamonaviy o‘zbek nasrida esa mazkur ikki qutbning o‘zaro chegarasi insonning tarixiy tajribasi va ichki dunyosi bilan bog‘liq holda qayta ko‘rib chiqiladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek adabiyotida yaxshilik va yovuzlik arxetiplari umumiy insoniy tajribaga asoslangan bo‘lsa-da, ularning badiiy talqini milliy adabiy an’ana va tarixiy sharoitga qarab o‘zgarishini ko‘rsatdi.

Birinchidan, folklorda yaxshilik va yovuzlik asosan qarama-qarshi kuchlar sifatida namoyon bo‘lib, ular syujet konfliktining asosini tashkil etadi. Yozma adabiyotda esa mazkur oppozitsiya asta-sekin individual xarakter va psixologik tanlovlar bilan bog‘lanadi.

Ikkinchidan, yovuzlikning badiiy talqinida tashqi antagonistdan ichki ziddiyatga tomon siljish kuzatiladi. Bu jarayon ayniqsa klassik va zamonaviy adabiyotda qahramonning o‘z tanlovlari uchun mas’uliyatini kuchaytiradi.

Uchinchidan, arxetiplarning milliy adabiyotdagi mavjudligi ularning o‘zgarmas qolip sifatida takrorlanishini anglatmaydi. Aksincha, har bir adabiy an’ana universal modelni o‘zining tarixiy, axloqiy va madaniy tajribasi asosida qayta shakllantiradi.

Shu asosda ingliz va o‘zbek adabiyotidagi arxetiplarni faqat obrazlar o‘xshashligi asosida emas, balki ularning syujetdagi vazifasi, ramziy mazmuni va psixologik funksiyasi orqali qiyoslash maqsadga muvofiq. Kelgusidagi tadqiqotlarda yaxshilik va yovuzlik arxetiplarining alohida ko‘rinishlari − Qahramon, Soya, Donishmand, Trickster va Antagonist modellarini muayyan ingliz va o‘zbek badiiy asarlari asosida alohida tadqiq etish mumkin.

Adabiyotlar

1. Ahunjanova M.S. Botirova Z. Exploring the Theory of Archetypes. // Educational Research in Universal Sciences, 2023, Vol. 2, Special Issue 15. – P. 251-254.
2. Kuchiboyev M.A. Good and Evil Forces in Uzbek Folk Tales.//Internationaljournalofartificialintelligence 2026, 6/2.
3. Teshaboyeva N.Z. The Representation of the Wolf as a Leading and Rival Character in English and Uzbek Folk Tales. // American Journal of Philological Sciences, 2025, Vol. 5, Issue 9. – P. 169-173.
4. Jung C.G. The Archetypes and the Collective Unconscious. – Princeton: Princeton University Press, 1959.
5. Shakespeare W. Macbeth / ed. Jonathan Bate, Eric Rasmussen. – London: Modern Library, 2009.
6. Malikova S.O. The Archetypical Images of “The Old Man” and “The Old Woman” in the Works of Shukur Kholmirzayev. // Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 2022, Vol. 11. – P. 124-128.
7. Moral Ambiguity and the Collapse of Ethical Certainty in Nazar Eshonqul’s “Maymun Yetaklagan Odam”. 2026.